

Slovenska partizanska vojska in italijanski izstop iz vojne

The Slovenian partisan army and the Italian exit from the war

Damijan Guštin

<https://doi.org/10.64651/8-1-6>

167

IZVLEČEK

Vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja je poleti 1943 predvidelo, da bo Italija kmalu izstopila iz vojne. Zato je zbralo vse partizanske brigade v Ljubljanski pokrajini, da bi tedaj osvojile čim več orožja in vojaškega materiala italijanske vojske. Ko je bila vdaja Italije 8. septembra 1943 objavljena, je Glavni štab NOV in POS ukazal takojšen pritisk na italijanske enote v garnizijah, da so se te vdajale in izročile več deset tisoč kosov orožja, tudi težjega. Hkrati je vodstvo odredilo splošno mobilizacijo moških v partizansko vojsko. Manj načrtovano je prebivalstvo na Primorskem sprožilo vstajo, ki je vodila v razpad italijanske oblasti in množično, marsikje spontano, vzpostavljanje partizanskih enot. Posledica tega procesa je bila hitra številčna rast partizanske vojske – od 6000 na okoli 25.000 pripadnikov. Organizacijski razvoj ji je komaj sledil. Število brigad, osnovnih bojnih enot, se je z novoustanovljenimi povečalo od 6 na 13 v Ljubljanski pokrajini in 9 na Primorskem.

Ključne besede

NOV in PO Slovenije, vojaške operacije, partizanska vojska, mobilizacija kapitulacija Italije, Primorska, Slovenija

ABSTRACT

In the summer of 1943, the leadership of the Slovenian national liberation movement predicted that Italy would soon withdraw from the war. Therefore, it gathered all the partisan brigades in the Ljubljana region in order to seize as much weapons and military material as possible from the Italian army. When the surrender of Italy was announced on September 8, 1943, the Headquarter of the National Liberation Army of Slovenia ordered immediate pressure on the Italian units in the garrisons to surrender and hand over tens of thousands of pieces of weapons, including heavier ones. At the same time, the leadership ordered the general mobilization of men into the partisan army. Less planned, the population in the Primorska region launched an uprising that led to the collapse of Italian rule and the

massive, in many places spontaneous, establishment of partisan units. The result of this process was the rapid numerical growth of the partisan army - from 6,000 to around 25,000 members. Organizational development barely kept up. The number of brigades, basic combat units, increased from 6 to 13 in the Ljubljana Province and 9 in the Primorska region with the newly established ones.

Keywords

National Liberation Army and Partisan Detachments of Slovenia, military operations, partisan army, mobilization, surrender of Italy, Littoral, Slovenia

PREDVIDEVANJA IN PRIPRAVE

Vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja je, čeprav osredotočeno na njegovo vodenje, pozorno spremljalo globalni vojaško-politični položaj sveta v vojni in se nanj odzivalo, tako pri snovanju svojih strateških in taktičnih odločitev kot v propagandnem delovanju. Že zgodaj spomladi 1943 je prepoznalo slabitev Italije kot pomembno možnost za okrepitev gibanja, tako svojih političnih in oblastnih pozicij kot še bolj okrepitev in razvoja partizanske vojske ter, z odstranitvijo vaških straž, **Prostovoljne protikomunistične milice z italijansko kratico MVAC**, »končanje državljanske vojne«¹. Pozornost dogajanju v Italiji je bilo razumljivo, prostorsko je italijansko okupacijsko območje zadevalo vso južno in zahodno polovico slovenskega etničnega prostora, od Krškega polja do Beneške Slovenije, po obsegu in položajih odporiške organizacije celo poglobitni, najmočnejši del. Posredno, zaradi vprašanja, kaj bo ob tem storila nemška stran, pa je bilo to poleti 1943 za slovensko odporiško gibanje najpomembnejše aktualno vprašanje.

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja je ocenilo, da je v vseh ozirih zanj daleč najpomembnejša Ljubljanska pokrajina, ker je predvidevala, da bo tam italijanska oblast lažje razpadla, hkrati pa je bil v pokrajini zasedrano vodstvo protipartizanskega tabora s 6000–glavami kolaborantskimi formacijami Vaških straž, Legije smrti in četniških odredov, kar je vse trenutno še bilo v okviru MVAC. Nenazadnje, kar ni zanemarljiv dejavnik, je tamkajšnje razmere tudi najbolj poznalo, tudi glede moči in sposobnosti odporiške organizacije. V teh ocenah in snovanju okoliščinam primernih ravnanj so najpomembnejše naloge namenili partizanski vojski.²

Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja si je v juniju 1943 postavilo dve, delno celo prežemajoči se nalogi. Na eni strani so si zastavili – na sugestijo Vrhovnega štaba NOPOJ – da reorganizirajo partizansko vojsko v dve veliki

1 Ferenc, Tone. *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*. Maribor: Založba Obzorja, 1967, 94–98.

2 Prav tam, 99–100.

operativni enoti, Prvo in drugo slovensko divizijo, s čimer povečajo operativno sposobnost partizanske vojske in nadomestijo dotedanji teritorialni poveljstvi I. in II. operativno cono. V diviziji naj bi vključili vseh šest obstoječih brigad (štiri v Ljubljanski pokrajini in dve na Primorskem), dve novi pa naj bi prispevali še Gorenjska in IV. operativna cona s Štajerske. Povelji za njuno ustanovitev sta bili izdani takoj junija 1943.³ V tem kontekstu so se namenili strokovno izpopolniti Glavni štab NOV in POS, ki so mu ustanovili vrsto specializiranih oddelkov, in – ne nazadnje – postavili so novega komandanta Glavnega štaba, ki je bil politično primeren poveljnik z veliko izkušnjami v vodenju in poveljevanju partizanskim enotam.⁴

Druga zastavitev, ki pa je bila operativna, je bilo vprašanje, kako usmeriti operacije obeh divizij. Glede na vojaškopolični kontekst so načrtovali, da bo ena divizija vpadla v dolino Save v Posavju in prekinila železniško povezavo proti Zagrebu (uničila mostova v Zidanem Mostu in pri Litiji). Druga divizija naj bi svoje operacije usmerila na Južno železnico na odseku med Ljubljano in rapalsko mejo (zrušila viadukt v Borovnici).⁵ Če presojamo strateški namen teh operacij, vidimo, da so bile usmerjene v onemogočanje nemškega približevanja italijanskemu območju. Taka usmeritev je bila smiselna v primeru, da bi dejansko prišlo do italijanskega izstopa iz vojne in – kot so sumili tudi na podlagi obveščevalnih podatkov – njene pridružitve zahodnima zaveznikoma.⁶

V načrtu delovanja ob italijanskem izstopu iz vojne je dobila najpomembnejšo vlogo oborožena sila, partizanska vojska. Ta naj bi opravila tri najpomembnejše naloge: zagotovila prevzem (ljudske) oblasti v pokrajini, razorožila italijansko vojsko in z njenim orožjem oborožila mobilizirane nove borce ter z vojaško močjo odstranila kolaborantske oborožene enote.⁷

3 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/6, dok. 62.

4 Prav tam; Dokumenti organov in organizacij NOG v Sloveniji, 8, dok. 58, 59.

5 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/6, dok. 52.

6 Ferenc, *Kapitulacija Italije*, 99–100.

7 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/6, dok. 62.

Na eni strani je zato odporniško gibanje začelo krepiti svojo vojaško moč tako, da je v Ljubljansko pokrajino 14. julija poklicalo preostale brigade s Primorske, Štajerske in Gorenjske.⁸ Njihov dejanski prihod pa ni bil vprašanje dveh dnevnih pohodov. Celo nasprotno, obe primorski brigadi sta bili močno oddaljeni, saj sta si komaj dobro opomogli po zahtevni preizkušnji pohodu v Beneško Slovenijo. Brigadi sta se zbrali na Trnovski planoti, kjer je pokrajinsko vojaško vodstvo Gregorčičevo brigado kot enoto ukinilo in ostanek borcev vključilo v Gradnikovo brigado. Nato je brigada krenila prek Južne železnice na Notranjsko, kamor je prišla 9. avgusta.⁹ Gorenjska brigada se je julija komaj urejala. Zaradi hude zmote pokrajinskega političnega vodstva pa je prav v odločilni fazi organiziranja formacije na Žirovskem Vrhu padla v nemško očiščevalno operacijo, ki je ciljala prav na uničenje brigade. V bojih na Žirovskem Vrhu, preboju in v obroču, je brigada izgubila več kot polovico moštva. Preostanek moštva, ki se je čez Poljansko dolino le prebil v Polhograjsko hribovje in nato 7. avgusta na Notranjsko, za boj ni bil sposoben več kot dva tedna.¹⁰ Podobno je bilo tudi s šele oblikujočo se Šlandrovo brigado, ustanovljeno 6. avgusta. Ta je sicer bila bliže, na Šipku, a je morala na poti v Ljubljansko pokrajino preiti reko Savo z zavarovanimi mostovi, varovano železniško progo in varovano ter minirano mejo, kar ji je uspelo po delih šele med 22. avgustom in 4. septembrom.¹¹

Štiri partizanske brigade v Ljubljanski pokrajini je glavni štab julija povezal v dvojici in ustanovil 14. (Tomšičeva in Šercerjeva) in 15. divizijo (Gubčeva in Cankarjeva). Ko so preostale tri brigade avgusta prišle, jih je Glavni štab vključil v obe mesec prej ustanovljeni diviziji, tako da je partizanska vojska v sedmih brigadah štela približno 3500 moških. Zunaj brigad, v dveh odredih,

8 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/6, dok. 40, 42, 43.

9 Petelin, *Gradnikova brigada*, 63–65. Reorganizacijo v eno brigado so odredili osrednji organi.

10 Petelin, Stanko. *Prešernova brigada*. Ljubljana: Borec, 1980., 52–69.

11 Stiplovšek, Miroslav. *Šlandrova brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga; Maribor: Obzorja; Domžale: Odbor Šlandrove brigade, 1971. 46–72.

samostojnem Levstikovem bataljonu in vseh podpornih enotah pa je bilo do 1000 mož.¹²

Dne, 2. avgusta, je izvršni odbor OF izdal dodatna navodila za pospešitev mobilizacije v partizansko vojsko. Načrtna mobilizacija v partizanske enote pa pred koncem avgusta, razen v Beli krajini, ni dala bistvene okrepitve moštva brigad.¹³ Udarni del partizanske vojske v obeh divizijah naj bi zagotovil obvladovanje pokrajine, vendar so bile novodošle brigade zaradi naporov in bojov med pohodi oslABLJENE in pasivne.¹⁴

Vprašanje, ki je bilo za narodnoosvobodilno gibanje prav tako politično in vojaško izrednega pomena, je bilo ravnanje z MVAC (oziroma Vaškimi stražami in Legijo smrti). Izvršni odbor OF je v okrožnici 21. julija 1943 svoji politični strukturi pojasnil, da so pomembni cilji nastopajočega obdobja tudi »borba proti državljanski vojni, /.../, omogočanje zavedenim in prisilno mobiliziranim belogardistom, ki spoznajo svojo krivdo, da popravijo svoj greh nad narodom ...«¹⁵ V naslednjih tednih so izdali več letakov in pozivov pripadnikom MVAC, da ti zapustijo enote in se pridružijo partizanskim ali zapustijo enote in se vrnejo domov.

Takoj po zavezniškem izkrcanju na Siciliji pa se je odporiško gibanje začelo neposredno pripravljati na, kot so predvideli najverjetnejšo možnost, »nagel zlom Italije«. Ko so izvedeli, da so v Rimu 25. julija odstranili fašistični režim, je v vodstvu prevladala ocena, da bo najverjetnejše šel bodoči razvoj dogodkov v hitro kapitulacijo Italije – in hkrati vstop nemške vojske v Italijo, predvsem pa v Ljubljansko pokrajino. Na to naj bi odgovorili z aktivacijo odporiške organizacije na vseh ravneh, tudi s pospe-

12 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/6, dok. 66; Kraševac, Velimir. *Deveta kočevska brigada*. Ljubljana: Revija Obramba, 1991., 14; Kraševac, *Deveta brigada*, 14.

13 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/6, dok. 62, str. 155; Pavlin, Mile. *Petnajsta brigada*. Ljubljana: Odbor 15. brigade; Partizanska knjiga, 1969, 29–30; Vogrič, Rudi. *Boj Belokranjcev*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1973, 267–269.

14 Petelin, *Prešernova brigada*, 75–83; Stiplovšek, *Šlandrova brigada*, 78–83; Petelin, *Gradnikova brigada*, 66–70.

15 Dokumenti organov in organizacij NOG v Sloveniji, 8, dok. 97.

šeno mobilizacijo v partizanske enote. Glavni štab je določil, da se morajo partizanske enote nemškemu prodoru upreti, vendar nikakor ne frontalno; predvsem naj bi ji prizadeli čim več izgub. Da bi lažje obdržali zvezo s hrvaškimi enotami, so glavnemu štabu NOV in PO Hrvaške predlagali, da uniči železniško povezavo Reke s Karlovcem.¹⁶

Ob tem pa je vodstvo poudarilo, da je boj z italijansko vojsko treba nadaljevati, pospeševati razkroj italijanske vojske in belogardističnih enot.¹⁷ Ko je dobil nove vesti, je Izvršni odbor OF v začetku avgusta naročil aktivistom, naj navežejo stike z italijansko vojsko in jo prepričujejo, da se vključi v partizansko vojsko, tako kot je pozivala radijska postaja BBC.¹⁸

Poglavitno pozornost je vodstvo posvetilo italijanski vojski v Ljubljanski pokrajini, ki je še vedno štela približno 50.000 mož (diviziji Isonzo in Cacciatori delle Alpi, bojna skupina XXI aprile in del divizije Lombardia, mejne enote ob rapalski meji), z MVAC še 6000 več. Največjega pomena za partizansko vojsko so bili orožje, oprema in zaloge prav teh 50.000 vojakov. Vojaki in oficirji jih niso zanimali. Čeprav so to izpostavljali kot eno od možnosti (tudi po navodilih Vrhovnega štaba), pa se zdi, da še sami niso verjeli, da bi italijanski vojaki lahko postali njihovi soborci proti nemški vojski. Vendar pa so le iskali stike z višjimi poveljstvi. Pogajanja z generalom Ceruttijem, poveljnikom pehote divizije Isonzo, in pogovora z generalom Gambaro konec julija in v začetku avgusta 1943 niso dali nobenih konkretnih rezultatov.¹⁹ Gotovo pa ti stiki niso ostali neopaženi tudi pri vodstvu protipartizanskega tabora in so vsaj deloma vplivali na njegove odločitve.

TRENUTEK VDAJE ITALIJE

Objava italijanskega brezpogojnega izstopa iz vojne/premirja 8. septembra popoldne je našla slovensko odporniško vodstvo pripravljeno,

16 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/6, dok. 62, dok. 63.

17 Ferenc, *Kapitulacija Italije*, 98–99.

18 Prav tam, 101.

19 Prav tam, 111–115.

kar kažejo še isti večer izdana podrobna navodila podrejenim enotam.²⁰ Navodila, ki so jih iz Glavnega štaba razposlali še istega večera, so vsebovala pogloblitve točke:

- nastopiti tako partizanske enote kot narodnoosvobodilni odbori kot slovenska narodna oblast in izvrševalci premirja z italijansko vojsko na slovenskem ozemlju;
- razorožiti italijansko vojsko, takoj priti do njihovega orožja;
- izvesti splošno mobilizacijo;
- zatreti kakršnekoli poskuse bele in plave garde, da se vzpostavita kot oblast;
- pripraviti splošen odpor proti nemški zasedbi.

Konkretno je to pomenilo pristopiti v postojanke, zahtevati izročitev orožja, vendar orožje pustiti tistim enotam, ki so se pripravljene boriti z Nemci, zahtevati, da sami razorožijo pridružene enote MVAC, porušiti komunikacije, vzpostaviti ljudsko oblast.²¹

Partizanske enote so se takoj zjutraj 9. septembra približale italijanskim garnizijam, višji štabi so poskušali doseči vdaje celotnih garnizij, ki so bile premočne, da bi jih vojaško obvladali. Seveda je to bilo možno tam, kjer še ni bilo nemške vojske, se pravi izven Ljubljane in krajev ob Južni železnici. Začela se je igra živcev. Italijanska vojska je o potezi Badoglieve vlade vedela le malo. Mnogi vojaki so bili vojaške službe naveličani. Razen morda nekaj generalov (najvišji poveljniki so bili obveščeni šele nekaj ur pred objavo) tudi oficirji niso vedeli nič več kot javne objave premirja. Poleg tega je general Badoglio v svojem javnem nastopu govoril o premirju, zavezniška stran o brezpogojni vdaji. Zato je bila zmeda tudi med njimi. Vojaki so povečini bučno proslavljali, s streljanjem v zrak, konec vojne.²² Poveljnik 11. armadnega korpusa je že 6. septembra odredil, da se divizija Isonzo premakne v sektor Postojne, njeno operativno območje pa

20 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 4.

21 Prav tam.

22 Prim. Pavlin, *Petnajsta brigada*, 31. Navaja, da se je zvečer slišalo streljanje iz vseh postojank italijanske vojske od Novega mesta do Kostanjevice.

naj zasede divizija Lombardia s svojimi enotami iz NDH. Po objavi premirja je takoj po odredbi poveljnika 2. armade priporočil, da se enote urejeno umaknejo na Reko, saj je nemška vojska že zasedla železniško progo in cesto proti Trstu.²³ Nekatere manjše posadke so takoj dobile povelja, da se pridružijo enotam v velikih postojankah. Zahteve partizanskih parlamentarcev so zadevale oddajo orožja, v zameno za zajamčeno miren odhod. Ponekod so se zahteve teh parlamentarcev dopolnjevale z zahtevo, da razorožijo pridružene oddelke MVAC.²⁴

Tako je štab Vzhodnodolenjskega odreda že zgodaj zjutraj, 9. septembra, začel pogajanja v Metliki, kamor so že prihajale tudi divizijske enote iz NDH, da odložijo orožje, vendar brez uspeha. Temveč so 9. septembra dosegli dogovor o oddaji težkega orožja in opreme posadke v Črnomlju, glavnine 73. polka Como, ki so se mu pridružile še druge enote. V spremstvu partizanske čete je drugo jutro krenilo še oboroženo vojaštvo proti Kočevju. Ob pomoči krajevnih odborov so razorožili tudi večino preostalih posadk in tudi manjše skupine vojakov, ki so prihajale iz Gorskega kotarja. Glavnino umikajoče se kolone divizije Lombardia so potem 11. septembra razorožili na cesti pri Kočevski Reki. Ocenjuje se, da je bilo dejansko razoroženih okoli 6300 vojakov.²⁵

Komandant Glavnega štaba je, ko je v štabu 14. divizije zvečer 8. septembra izvedel za kapitulacijo italijanske vojske, odredil bataljONU Tomšičeve brigade, da krene proti Ribnici. Bataljonski komandant je s dopisom 9. septembra poskusil doseči dogovor o vdaji, vendar neuspešno. Medtem pa se je celotna grupacija črnih rajc zbrala v Ribnici in po ukazu krenila po cesti proti Kočevju. BataljONA Tomšičeve, nato pa še Gorenjske brigade in bataljON Gtradnikove so grupacijo nad 2000 vojakov s težkim orožjem uspeli zadržati med Dolenjo vasjo in Jasnico. Po dvodnevem

23 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/6, dok. 198; Cuzzi, Marco. *L'occupazione italiana della Slovenia (1941-1943)*. Roma: Stato Maggiore dell'esercito, Ufficio storico, 1998., 280–281.

24 Ferenc, *Kapitulacija Italije*, 134–139; Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 8.

25 Pavlin, *Petnajsta brigada*, 31–32; Vogrič, *Boj Belokranjcev*, 267, 286–290; Strle, *Tomšičeva brigada: 1943, 191–199*.

ostrem boju se je kolona le vdala.²⁶ V Ribniško garnizijo je najprej šlo dvoje odposlanstev štaba 14. divizije, ki sta popoldan le dosegli vdajo posadke v velikosti polka. Tako sta dva bataljona Tomšičeve vkorakala v Ribnico, kjer so jim predali vse težko orožje. Naslednjega dopoldneva je brigada počakala umikajočo se kolono 52. pehotnega polka iz Ribnice in jo prisilila k položitvi vsega orožja. Razorožili so približno 2000 mož.²⁷

Štab 15. divizije je takoj odredil pogajalce za večje postojanke na svojem območju. Pooblaščenec za Novo mesto je Edo Mihevc je takoj s četo spremstva odšel v Novo mesto. Po več krogih pogajanj 9. septembra je dobil obljubo, da dobi partizanska vojska 1000 pušk in 40 strojnic.²⁸ Iz Gubčeve brigade za garnizijo v Mokronogu, ki se je pogajal še istega dne, a brez uspeha. V garnizijo v Trebnje je odšel kar pooblaščenec Glavnega štaba Dušan Kveder, ki pa pri poveljstvu 98. fašistične legije ni uspel. Novo mesto sta 10. obkolili več bataljonov dveh brigad. Mihevc se je odpeljal v Stražo, kjer so se srečali s skupino najvišjih vojaških in političnih voditeljev. Ti so se nato pogajali v Novem mestu zgolj o brezpogojni razorožitvi. V Novo mesto so vstopili najvišji poveljniki oz. voditelji Boris Kidrič, Jaka Avšič in šef zavezniške vojaške misije major Jones. V pogovorih s generalom Ceruttijem niso dosegli uspeha.²⁹ A vendar so partizanski poveljniki lokalno izsilili oddajo orožja, v Mokronogu še 9. septembra urejeno, na povelje njihovega poveljnika.³⁰ Pogajanja v Novem mestu so dala rezultat šele 11. septembra, ko je glavni pogajalec general Cerutti izdal ukaz, da vse enote divizije odložijo orožje. Večina enot je bila tedaj že na poti proti Reki, na cesti med Novim mesto in Kočevjem. V to smer se je gibalo približno 20.000 mož divizij Isonzo in Lombardija z Dolenjske in Bele krajine, povečini še oboroženih. 11. septembra se je začelo največje odlaganje orožja na cesti med Dvorom in Kočevsko Reko. Šerčerjeva brigada je 11. septembra razoroževala enote na čelu, pred Grčaricami na cesti od Kočevske Reke. Tu je bilo razorože-

26 Strle, Tomšičeva brigada: 1943, 181–190.

27 Prav tam, 200–203.

28 Stiplovšek, Šlandrova brigada, 85–86.

29 Prav tam, 88; Ambrožič, Gubčeva brigada, 320–322.

30 Prav tam, 323–324.

nih okoli 22.000 vojakov.³¹ Enote so spoštovale ukaz in nato razorožene nadaljevala zastavljeno pot.³² Šercerjeva brigada se je 12. septembra na zaplenjenih kamionih odpeljala v Sodražico in od tam v Loški potok, nato v Novo vas na Blokah in v Loško dolino. Ob tem je razoroževala vse, kar je še nosilo puško.³³

V Kočevju je okrožni odbor OF že zvečer pripravil pooblaščenca Vlada Vodopivca, da bo naslednje jutro zahteval izročitev orožja. Toda zjutraj se je garnizija že začela pripravljati na odhod. V mestu so se zbirale posadke iz oddaljenih postojank. Popoldne, 9. septembra, je približno 2000 vojakov krenilo z orožjem proti Ribnici. V Dolenji vasi pri Ribnici jih je zvečer ustavila Tomšičeva brigada, s pomočjo Gorenjske in Gradnikove. Po hudem spopadu za preboj se je 10. septembra kolona med 2000 in 3000 vojakov vdala in izročila orožje.³⁴ Toda Kočevju se je 11. septembra s hrvaške strani približala nova kolona glavnine divizije Lombardia, ki pa je krenila proti Kočevski Reki, kjer so jo vsaj delno razorožili.³⁵ Nato so partizani imeli opraviti še z glavnino divizije Isonzo, katere začasni poveljnik Cerutti je šele v Kočevju privolil v razorožitev vseh divizijskih enot.³⁶

Severno od črte Trebnje – Loška dolina so se italijanske enote – pripadale so diviziji alpskih lovcev – povečini umaknile proti severu in zahodu nerazorožene, a so mnogi vojaki orožje oddajali ali odmetavali med premiki do rapalske meje in tudi na drugi strani meje. V Ljubljani in neposredni okolici ter na Vrhniki in v Logatcu so italijanske vojake razorožile nemške enote. Le Cankarjeva brigada je razorožila med svojim prodorom ob dolenski železnici do Škofljice nekaj manjših skupin vojakov, našla pa je več zapuščenega orožja in opreme v garniziji v Grosupljem in Ivančni Gorici.³⁷

31 Guček, *Šercerjeva brigada*, 341; Ambrožič, *Gubčeva brigada*, 325.

32 Prav tam, 324–325.

33 Guček, *Šercerjeva brigada*, 341–349.

34 Kraševac, *Zapadnodolenjski odred*, str. 316–318; Strle, *Tomšičeva brigada* : 1943, 181–189.

35 Kraševac, *Zapadnodolenjski odred*, 320.

36 Prav tam, 330–331.

37 Ambrožič, *Cankarjeva brigada*, 261–266.

NA PRIMORSKEM

Iz načrtov vodstva odporniškega gibanja je razvidno, da eksplicitno niso predvidevali na območju Primorske svoje večje dejavnosti ob predvidevanjih, da se bo kriza Italije poglobila. Tam je bilo odporniško gibanje bistveno šibkejše, italijanska navzočnost mnogo bolj kapilarna, vodstvo pa tudi manj informirano o dejanskih razmerah.

Nepredvideno pa se je zmeda, ki je sledila objavi kapitulacije/premirja prenesla tudi na nosilce oblasti vsaj v Julijski krajini, v kateri je bilo okoli 40 % prebivalstva slovenske in hrvaške narodnosti, večinsko v Istri in njenem vzhodnem delu. Ta se ni pokazala le v razpadu političnih organizacij fašizma, ki je za seboj imel bistveno tanjšo socialno plast, pač pa tudi v organih oblasti in to zlasti v represivnih organih. Številne karabinjerske postaje so se pasivizirale ali se deloma celo same od sebe umaknile v večja središča, kot je bila Gorica. Premnoge pa so pasivno ravnale tudi, ko so se jim približali oboroženci partizanske strani ali celo prebivalci. *»Prvi večer po polomu Italije se je odpravila patrولا 7 partizanov s dvema sodelavcema, med njimi tudi tov. Krpan iz Skopo, da razorožijo karabinjerje v Dutovljah, Komnu in Štanjelu. Vseh skupaj je bilo vsega 9 tov. in uspelo jim je, da so razorožili v Dutovljah 36, v Komnu 50 in v Štanjelu 10 karabinjerjev. Ob tej priliki so zaplenili tudi 3 kamijone orožja in municije.«³⁸* Najbližji partizanski bataljon – eden od le dveh na Primorskem – je bil od tega dogodka oddaljen dva dnevna pohoda, navodila pokrajinskega vodstva kako ravnati pa so bila šele na poti k njim.

Podobno je bilo tudi z enotami 23. armadnega zbora in obmejnimi enotami, ki so branile mejno območje in Alpski zid. Enote iz zahodnega dela Julijske krajine so se po ukazih pomikale proti Furlaniji, hkrati pa so jim že za hrbet prihajale nemške enote, ki so prodirale z nemško-italijanske meje. Odporniško gibanje je kljub svoji šibkosti v oboroženih partizanskih enotah doseglo nekaj uspehov. V Tolminu so aktivisti v pogajanjih s protifašistično

38 ARS, SI AS 1854, t. e. 17, Štab Južnoprimorskega odreda, 25. 2. 1944. Prim. Isaković, *Kosovelova brigada*, 27–29.

usmerjenim generalom Massinijem le dosegli, da je del orožja vojakov alpske brigade ostal v Zatoľminu. Z odloženimi okoli 300 puškami in 30 mitraljezi so v Zatoľminu hitro oborožili veliko skupino prostovoljcev, ki je imela naziv »Šavlijev bataljon«. Toda po premestitvi v Čadrg se je število prostovoljcev močno zvišalo in samoiniciativno so ustanovili Tolminsko brigado.³⁹ V vzhodni Beneški Sloveniji so ustanovili bataljon Andreja Manfrede s približno 650 borci v petih četah.⁴⁰

Tako je razoroževanje vojaških in policijskih enot potekalo kot mešanica samoiniciativnega zapuščanja enot in delovanja odborov OF, Narodne zaščite in agilnih posameznikov. Osnovo za to množično gibanje so dobili v orožju, ki so ga predale italijanske posadke, zlasti karabinjerji in druge milice. Sprva so prostovoljce povezovali v krajevne enote Narodne zaščite, vendar je PK KPS že 12. septembra odredil, da se enote Narodne zaščite vključijo v nastajajoče partizanske bataljone.⁴¹ Tako je pred objavo mobilizacije nastalo že več bataljonov, sredi septembra, po učinkovanju odredbe o splošni mobilizaciji približno 30 večjih skupin mobilizirancev, ki so jih označevali kot bataljone in to po vsej Primorski od Bovškega do koprškega zaledja. Med njimi sta bila dva bataljona sestavljena iz vračajočih se internirancev in italijanski garibaldinski. Največja zgoštev partizanskih enot je bila nesporno na Goriškem, kamor so se novonastale enote usmerile, da bi osvojile Gorico.⁴²

Skoraj ločen razvoj v dneh po vdaji Italije je imela južna Primorska. Tudi tam so aktivisti in nekaj partizanskih enot v Brkinih samoiniciativno ustanovili Brkinskobistriški odred, podprti z njim pa pritiskali na veliko garnizijo v Ilirski Bistrici, ki je kraj zapustila 12. septembra. Nekaj aktivistom in partizanom je na pomembni prometnici od Reke proti Trstu uspelo pred Markovščino zaustaviti kolono 1. brze divizije. Po dveh dneh pogajanj o

39 Bavec, Franjo. *Bazoviška brigada*. Ljubljana: Odbor Bazoviške brigade; Partizanska knjiga, 1970 20–30.

40 Prav tam, 36–40.

41 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 30.

42 Ferenc, *Kapitulacija Italije*, 164–165.

skupnem nastopu proti Trstu so vojaki začeli enoto zapuščati, kar je izkoristila partizanska stran in popolnoma razorožila divizijsko kolono z vsem težkim orožjem vred.⁴³ V Pivki se je samoiniciativno začela zbirati Snežniška brigada.⁴⁴ Toda prek Snežniškega masiva so že 14. septembra dobile podporo iz Ljubljanske pokrajine, saj je v Pivko in naslednji dan v Ilirsko Bistrico prišla Šerčerjeva brigada, namenjena še dalje proti Trstu. Pod tem vplivom so ustanovili 17. septembra iz borcev odreda in zbirajoče se Snežniške brigade Snežniško-brkinsko brigado, ki so jo vključili v 14. divizijo NOVJ.⁴⁵ Samoiniciativno so nastale nad Trstom Tržaška brigada, ki so jo pretežno sestavljali delavci iz Trsta, in Istrska brigada.⁴⁶ Tako je južna Primorska tudi postala območje 14. divizije in ne primorskega štaba.

Vprašanje, koliko vojaških obveznikov in prostovoljcev se je v prvem naletu vključilo v partizanske enote, je nerešljivo. Iz okvirnega podatka o približno 30 oblikovanih bataljonih, ki so imeli od dveh do šest stotin pripadnikov, lahko sklepamo o približno 9.000 do 11.000 pripadnikih, ki so pred začetkom nemške ofenzive bili v prvih sedmih brigadah in še ne vključenih drugih enotah. V srednji in nato južni Primorski jih je zgodnja nemška septembrska ofenziva velik del odvrnila od ponovne vključitve v partizanske enote ali pa so bili mrtvi, ranjeni ali zajeti.

Ključnega pomena, da je osrednje vodstvo spremenilo svojo strateški odnos do Primorske pa je bilo poročanje dr. Aleša Beblerja, ki je iznajdljivo, čeprav tvegano, priletel z letalom 16. septembra v Prečno in preostalemu delu vodstva osebno izčrpno poročal o situaciji na Primorskem.⁴⁷ Dva dni pozneje je vodstvo izbralo in tja takoj poslalo del najvišjih vojaških kadrov.

43 Guček, Milan. *Šerčerjeva brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1973, 350–358.

44 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 57.

45 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 289.

46 Ferenc, *Kapitulacija Italije*, 162–163.

47 Dokumenti organov in organizacij NOG v Sloveniji, 11. dok. 75.

ŠTEVILČNA RAST IN ORGANIZACIJSKI RAZVOJ PARTIZANSKIH ENOT

Z umikom ali vdajo italijanskih vojaških in policijskih sil tako v Ljubljanski pokrajini in tudi na Primorskem je hipoma odpadla dotedanja kontrola prebivalstva, kar je imelo takojšen vpliv tudi v širši okolici teh postojank. Odrzilo se je zlasti v množičnem samoiniciativnem odzivu na pridružitve partizanom. V kratkem času nekaj dni po 8. septembru so partizanske enote močno narasle in nastale so številne samostojno. Mobilizacija v partizansko vojsko je bila tedaj v načelu prostovoljna, kar je ostalo enako tudi v teh prvih dneh »svobode«, vendar se je to hitro spremenilo. V Kočevju je splošno mobilizacijo že 9. septembra razglasil Okrožni odbor OF in sicer vseh moških med 16. in 50. letom ter celo žensk med 16. in 40. letom.⁴⁸ Moški so se takoj množično odzvali. Ko je dva dni kasneje prišla v Kočevje Gorenjska brigada, so zbrane mobilizirance vključili kar v njene številčno šibke bataljone. *»Čete, ki so prej imele po 20 do 25 borcev, so zdaj narasle na 80 mož, skoraj vsi borci so postali desetarji, vodniki in politični delegati.»*⁴⁹ Upravičeno lahko domnevamo, da je brigada vključila približno 550 mobilizirancev. Iz enot Zapadnodolenjskega odreda je po njegovi premostitvi v Suho krajino z mobilizacijo narasla vsak od čet v bataljon, tako da so ob prvi reorganizaciji partizanske vojske odred preimenovali v 9. brigado.⁵⁰

V Novem mestu je takoj prva dva dni Narodna zaščita in novoustanovljena Komanda mesta mobilizirala 600 prebivalcev mesta in 160 železničarjev.⁵¹ V Beli krajini so mobilizirali toliko novincev, da so nekateri odbori obveznike začasno pustili čakati na vpoklic.⁵²

48 Petelin, *Prešernova brigada*, 95.

49 Prav tam, 96.

50 Kraševac, *Zapadnodolenjski odred*, 324–326.

51 Mikuž, Metod. Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. III. knjiga. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1973, 48.

52 Vogrič, *Boj Belokranjcev*, 300.

Učinki prizadevanja vodstva, da pospešijo mobilizacijo, so zajeli tudi zasedene kraje. Najbolj značilen primer je Ljubljana, od koder je skozi tri dni nenadzorovane »bloke« organizirano odšlo in se zbralo na Golem okoli 600 prostovoljcev, že 10. septembra jih je bilo tam 75.⁵³

Toda že 12. septembra je Izvršni odbor OF skupaj z Glavnim štabom NOV in POS sprejel in takoj dal razglasiti odlok o splošni mobilizaciji vseh za boj sposobnih moških v starosti med 17. in 45. let.⁵⁴ Že dan prej je tudi komaj ustanovljeni Narodnoosvobodilni svet za primorsko Slovenijo odredil splošno mobilizacijo moških, sposobnih za boj.⁵⁵

Na odredbo so se odzvale tako terenske organizacije OF kot partizanske enote. Zbirališča mobiliziranih in prostovoljcev so bila v mnogih krajih širom nadzorovanega dela pokrajine. Iz različnih podatkov je vidno, da je bila mobilizacija res množična. Tako je bilo v podokrožju Mokronog – Trebelno mobiliziranih okoli 1.000 obveznikov, 300 v podokrožju Toplice.⁵⁶ V rajonu Loška dolina so se mobilizaciji odzvali 306 obvezniki, vsi vpoklicani.⁵⁷ Nasprotno, pravi poročilo, je bilo v okrožju Stična, kjer je velika večina moških pred mobilizacijo zbežala čez mejo ali se skrivala.⁵⁸

Kako pa jih organizacijsko povezati, sta odločala tako improvizacija kot tudi posegi vodstev. Osrednje vodstvo je 9. septembra zaščitnemu Levstikovemu bataljonu ukazalo razviti v brigado. Med njegovim pohodom od Dolenjskih Toplic do Žužemberka 10. septembra je njeno številčno stanje s prostovoljci iz Straže, Poljanske doline že naraslo na 500 mož.⁵⁹ Ljubljanska brigada je nastala ob pomoči bataljona Šercerjeve brigade že

53 Lah, Borivoj – Boris: Ljubljanska brigada. Ljubljana: odbor skupnosti borcev *Ljubljanske brigade*, 1990, 18–19.

54 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 22.

55 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 25.

56 Mikuž, Pregled zgodovine NOB, III, 48.

57 Prav tam, 50.

58 Prav tam, 51.

59 Perovšek, *Naprej*, 20–22, 28.

na Golem 11. septembra; njeno moštvo približno 600 mož so tvorili skoraj izključno prostovoljci, ki so prišli iz Ljubljane. Podpora Šerčerjeve brigade in samoiniciativnost se je odrazila tudi v prvem imenu brigade, namreč 2. brigada Ljube Šerčerja, ki pa je ostal v veljavi le dva dni, ko je po posegu Glavnega štaba dobila zaporedno številko 10 in naziv Ljubljanska.⁶⁰ 9. brigada se je v nekaj dneh razvila v Kočevju iz preostanka mobiliziranih, potem ko so izločili Gorenjsko brigado.⁶¹

Glavni štab je ob prvem zagonu po kapitulaciji tudi samoiniciativno izkoristil priložnost in 14. septembra ustanovil novo »Ljubljansko« divizijo, v katero je uvrstil vse tri novoustanovljene brigade.⁶² Nova 18. divizija je bila tisto, kar je nato dalo osnovo za naraščanje organizacijskih aspiracij. Namen ustanovitve dveh odredov t. i. Južne grupe odredov (Vzhodnodolenjski, Belokranjski), je razvidno predvsem v luči usmeritve obeh divizij proti obema železniškima progama, kar je puščalo južni del pokrajine nezaseden.

Posebno pot je imela vojaška enota, ki so jo ustanovili internirani že v taborišču Kampor na Rabu. Pridobili so toliko orožja, da so se oborožili in vojaško urediti ter v brigadni formaciji štirih bataljonov tudi prišli mimo Novega Vinodolskega, Čavljev in Klane na Mašun pod Snežnikom. Tam so 23. septembra potrdili brigadno formacijo, borci so prisegli. Brigada je ohranila ime in dobila številčno oznako 16. SNOB. Toda že teden pozneje je Glavni štab brigado ukinil, borci so dobili desetdnevni dopust, njene enote pa so porazdelili v druge brigade.⁶³

V drugi polovici septembra pa je vojaško vodstvo nadaljevalo prizadevanje, da iz mobilizirancev ustanovi vrsto novih brigad, s katerimi naj bi zapolnili ukazano vrnitev treh brigad iz drugih pokrajin. Z zaporedno številko 11 so označili brigado, ki so jo ustanovili na Mašunu 17. septembra

60 Lah, *Ljubljanska brigada*, 20–21; Guček, *Šerčerjeva brigada*, 338–339.

61 Kraševac, *Deveta : Kočevska brigada*, 17–24.

62 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 42.

63 Vratuša, *Iz verig v svobodo : Rabska brigada*, 235–258.

iz tam zbranih mobilizirancev in prostovoljcev iz Pivke, Brkinov in Bistriške doline. Dobila je nadimek Snežniško-brkinska. Poveljniški kader je njen komandant dobil povečini iz Šercerjeve brigade.⁶⁴ Brigado, ki je dobila naziv 12. SNOB, so ustanovili 24. septembra v Mokronogu iz večjega dela Šlandrove brigade, bataljona Gubčeve brigade in novomobiliziranih. Po izločitvi prve skupine izbranih borcev za Štajersko je imela v petih bataljoni, prištabnih enotah in topniški bateriji približno 1400 do 1500 borcev.⁶⁵ Na Notranjskem je bila v Knežji Njivi 23. septembra iz novomobiliziranih moških pretežno iz Loške doline (med njimi je bilo tudi okoli 150 dotedanjih pripadnikov Vaških straž) ustanovljena Loška brigada, ki je dobila zaporedno številko 13. SNOB šele 3. oktobra, ob naslednji reorganizaciji partizanske vojske. Ob ustanovitvi je imela tri bataljone s 450 borci. Poveljnike je divizijski štab povečini vzel iz Tomšičeve brigade.⁶⁶ 14. brigada je nastala v Novem mestu z jedrom številnih železničarjev, ki so bili mobilizirani, saj so promet na dolenski progi ukinili. Morda je bila mišljena kot specialna brigada, ki je uporabljala železniško progo, kolikor so jo usposobili znotraj kontroliranega območja. 15. brigado so ustanovili v Beli krajini 25. septembra iz moštva Belokranjskega odreda, ki ga je Glavno poveljstvo ustanovilo deset dni prej.⁶⁷

Mobilizacija in uvrščanje vseh obveznikov, tudi pripadnikov Vaških straž, v enote, je vodilo do velikanske rasti partizanske vojske. Konec septembra je bilo v 14. diviziji 4.080 borcev, njene brigade pa so šteje Tomšičeva 820, Šercerjeva 707, Loška 550, Rabska 737 in Snežniško-brkinska 900.⁶⁸ 15. divizija je štela v začetku oktobra 5.628 pripadnikov; brigade so šteje Cankarjeva 1.342, Gubčeva 1.333, 12. brigada 1.450 in 15. brigada 1.006 borcev. Začasno ji je pripadala tudi 14. »železničarska« brigada s 746

64 Kiauta, Ladislav. Bračičeva brigada. Del 1. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1982, , 24.

65 Ambrožič, Lado. *Dvanajsta brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga; Odbor Dvanajste brigade, 1991,, 23–32.

66 Kiauta, *Bračičeva brigada*, 17–19, 21–22.

67 Pavlin, *Petnajsta brigada*, 36–41.

68 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 157, 191.

borci.⁶⁹ Tako je divizija štela približno 6.370 pripadnikov. 18. divizija je v začetku oktobra štela 2.798 borcev zgolj v treh brigadah, njene brigade so štete Levstikova 897, 9. brigada 889 in Ljubljanska 1.010. Nekaj dni pozneje je divizija štela nad 3.000 borcev, s topniškim divizionom in prištavnimi enotami gotovo približno 3.500 pripadnikov.⁷⁰ Sklenemo lahko, da je bilo v okviru treh divizij v Ljubljanski pokrajini približno 13.800 vojakov NOV in POS, vsaj 2.000 pa še v posebnih in zalednih enotah.

USTANOVITEV ZALEDNIH VOJAŠKIH POVELJSTEV

Manj spektakularen, a po učinkih zelo pomemben ukrep, je Glavni štab NOV in POS izvedel hkrati s proglašeno mobilizacijo. Dne, 13. septembra, je GŠ NOV in POS izdal ukaz o ustanovitvi prvih organov zaledne vojaške oblasti v Ljubljanski pokrajini.⁷¹ Ustanovili so šest komand vojnih področij, s katerimi so zajeli vse območje Ljubljanske pokrajine razen vrhniškega okrožja OF, kjer naj bi to funkcijo opravljal novoustanovljeni Dolomitski odred. Vsakemu poveljstvu je bilo podrejenih več komand mest. Te so imele več dislociranih partizanskih straž. Z vzpostavitvijo zaledne vojaške oblasti so se tako izoblikovale bojne in podporne enot. Po odredbi naj bi namreč ustanovili komande področij, komande mest in partizanske straže kot lokalne zaledne enote. Ustanavljanje in zlasti prevzemanje nalog, ki so bile zastavljene zalednim vojaškim organom, je bil daljši proces. Da so bile postavljeni organi zaledne vojaške oblasti na območju Notranjske in Dolenjske oziroma novoustanovljenega 7. korpusa, je trajalo dva tedna,⁷² tako da je zaledna vojaška oblast začela delovati konec septembra 1943. Že v začetku oktobra pa so njeno sestavo skrčili z zmanjšanjem števila vojaških področij in komand mest.⁷³ Operativni štab za zapadno Primorsko

69 Ambrožič, *Petnajsta divizija*, 74–86.

70 Kiauta, *Na bojni poti Osemnajste*, 66.

71 AS 1851, t. e. 8, ae 149, odredba GŠ NOV in POS 13. 9. 1943. Prvo zaledno poveljstvo so ustanovili še isti dan, za območje Novega mesta (Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 37).

72 AS 1851, t. e. 8, ae 154, odredba GŠ 7. 10. 1943. Ustanovljena so bila 3 komande vojnih področij in 13 komand mest.

73 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 217.

je uvedbo zaledne vojaške oblasti odredil 6. oktobra 1943; do dejanske vzpostavitve zalednih poveljstev je prišlo s še večjim zamikom.⁷⁴

ORGANIZACIJSKI RAZVOJ PARTIZANSKE VOJSKE V SEVERNI IN SREDNJI PRIMORSKI

Ko se je pokazalo, da je vstaja na Primorskem dobila obsege, ki jih niso mogli obvladovati iz Ljubljanske pokrajine (in je osrednje vodstvo tudi bilo prepričano, da jih niti pokrajinsko ne obvladuje), se je odločilo za takojšnjo izdatno okrepitev z delom osrednjega vodstva. Iz (pravilne) ocene, da je bilo pokrajinsko vodstvo prav na vojaškem področju najšibkejše, je 18. septembra poseglo po postavitvi ločenega dela Glavnega štaba za in na Primorskem. Ustanovilo je Operativni štab za zapadno Slovenijo, ki se je po svojem prihodu na Vogrsko 21. septembra takoj lotil organiziranja partizanske vojske na Primorskem.⁷⁵ Dodeljena mu je bila pristojnost na območju severno od železniške proge Postojna–Trst in na Gorenjskem. Njuna poveljnika Lado Ambrožič – Novljan in politični komisar Dušan Kveder – Tomaž sta se namenila uresničiti enak model kot v Ljubljanski pokrajini – moštvo povezati v brigade kot osnovne bojne enote. Takoj po prihodu na Primorsko je štab 23. septembra ukazal sistematično organizacijo šestih brigad iz različnih bataljonskih skupin in odredov (Idrijsko, Tržaško, Goriško, Kraško, Soško, Gregorčičevo), od česar je bila ena italijanska (Tržaška), in se 24. septembra tudi že sestel z predvidenimi brigadnimi štabi.⁷⁶ Izvedbo same organizacije pa je že zavrla nemška ofenzivna operacija, saj se je v osrednjem delu Primorske začela že 25. septembra zjutraj, ko so bile brigade sestavljene šele v ukazih. Uspeli so 25. septembra ustanoviti Kosovelovo brigado iz treh bataljonov na Krasu. Ustanovili so tudi Goriško brigado in Gregorčičevo v Vipavski dolini ter že 22. septembra Soško brigado v

74 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 211.

75 AS 1851, t. e. 15, ae 470, odredba o ustanovitvi Operativnega štaba za zapadno Slovenijo, nedat.; Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 106, 179.

76 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 116, dok. 125. Glavni štab NOV IN POS je 5 dni pozneje z ukazom potrdil ustanovitev teh 6 brigad.

Brdih.⁷⁷ Moštvo, predvideno za Goriško in Gregorčičevo brigado, pa tudi Kosovelova brigada so se razkropile, Tržaška (Triestina d'assalto) je skoraj razpadla. Vojkovo brigado so ustanovili v Cerknem med 26. in 29. septembrom. Moštvo treh bataljonov so tvorili predvsem borci Idrijskega odreda, ki so se zbrali v Cerknem po nemški zasedbi Idrije 23. septembra.⁷⁸ 29. septembra so sklenili na posvetu lokalno poveljujočih v vasi Srednje v Benečiji, da ustanovijo dve brigadi, Prvo in drugo soško brigado; prvo iz Soške brigade, druga iz bataljona Manfreda in bataljona Soške brigade.⁷⁹ Celovita organizacija partizanske vojske na Primorskem je tako ostala naloga za čas po ponovni stabilizaciji območja. V začetku oktobra je Operativni štab tako ukinil Primorsko operativno cono, da ni bilo podvajanja pove-ljevanja, ustanovil tri divizije, število brigad pa z ustanovitvijo Tolminske in vključitvijo Prešernove povečal na devet. Pet ustanovljenih odredov naj bi pokrilo preostala območja.⁸⁰ Toda organizacijski razvoj partizanske vojske na Primorskem s tem še ni bil utrjen; šele druga oktobrska preureditev in postavitve stalnega pokrajinskega poveljstva za Gorenjsko, Srednjo in severno Primorsko je vodil k ustalitvi burnega organizacijskega razvoja.

77 Isaković, *Kosovelova brigada*, 37–39; Bavec, *Bazoviška brigada*, 44.

78 Petelin, *Vojkova brigada*, 46–49.

79 Bavec, *Bazoviška brigada*, 45–48.

80 Zbornik dokumentov in podatkov o NOB, VI/7, dok. 116, dok. 125.

VIRI IN LITERATURA

Viri

Arhiv Republike Slovenije

SI AS 1851 Glavni štab NOV in POS

SI AS 1854 Odredi 9. korpusa

Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del 6, Borbe v Sloveniji. Knjiga 6, knjiga 7, Borbe v Sloveniji 1943 (maj–september 1943), (september–oktober 1943). Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1961.

Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji. Knjiga 8: julij 1943. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2001.

Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji. Knjiga 11: zapisniki sej najvišjih organov in organizacij 1942–1945. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2012.

Literatura

Ambrožič, Lado. *Cankarjeva brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga; Odbor Cankarjeve brigade, 1975.

Ambrožič, Lado. *Dvanajsta brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga; Odbor Dvanajste brigade, 1991.

Ambrožič, Lado. *Gubčeva brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1972.

Ambrožič, Lado. *Petnajsta divizija*. Ljubljana: Založba Borec, 1983.

Bavec, Franjo. *Bazoviška brigada*. Ljubljana: Odbor Bazoviške brigade; Partizanska knjiga, 1970.

Cuzzi, Marco. *L'occupazione italiana della Slovenia (1941-1943)*. Roma: Stato Maggiore dell'esercito, Ufficio storico, 1998.

Ferenc, Tone. *Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943*. Maribor: Založba Obzorja, 1967.

Guček, Milan. *Šercerjeva brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1973.

Kiauta, Ladislav. *Bračičeva brigada*. Del 1. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1982.

Kiauta Ladislav. *Na bojni črti Osemnajste: zgodovinski oris 18. divizije NOV in PO Jugoslavije*. Ljubljana: Zavod Borec, 1973.

Kraševac, Velimir. *Deveta kočevska brigada*. Ljubljana: Revija Obramba, 1991.

Lah, Borivoj – Boris. *Ljubljanska brigada*. Ljubljana: odbor skupnosti borcev Ljubljanske brigade, 1990.

Mikuž, Metod. *Pregled zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji*. III. knjiga. Ljubljani: Cankarjeva založba, 1973.

Pavlin, Mile. *Petnajsta brigada*. Ljubljana: Odbor 15. brigade: Partizanska knjiga, 1969.

Petelin, Stanko. *Prešernova brigada*. Ljubljana: Borec, 1980.

Stiplovšek, Miroslav. *Šlandrova brigada*. Ljubljana: Partizanska knjiga; Maribor: Obzorja; Domžale: Odbor Šlandrove brigade, 1971.

Strle, Franci. *Tomšičeva brigada : 1943*. Ljubljana: Republiška konferenca Zveze rezervnih vojaških starešin Slovenije : Naša obramba, 1989.

Vogrič, Rudi. *Boj Belokranjcev*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1973.

Vratuša, Anton. *Iz verig v svobodo: Rabska brigada*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, 1998.

POVZETEK

Vodstvo slovenskega odporniškega gibanja je že julija 1943 predvidevalo, da bo po padcu fašističnega režima Italija kmalu izstopila iz vojne. Zato je takoj začelo načrtovati ukrepe in pripravljati partizansko vojsko, saj je menilo, da bo ta ob italijanskem umiku odigrala odločilno vlogo. Strateško se je odločilo skoncentrirati operativne sile v ljubljanski pokrajini, kjer sta bili julija 1943 ustanovljeni dve partizanski diviziji. Avgusta 1943 je v Ljubljansko pokrajino poklicalo še preostale tri brigade s Primorske, Gorenjske in Štajerske ter jih vključilo v divizijo. Glavne naloge, ki so bile zaupane partizanski vojski, so bile vzpostavitev oblasti narodnoosvobodilnega gibanja na tem območju, zaseg orožja, opreme in skladišč italijanske vojske, mobilizacija čim večjega števila novih borcev ter njihovo oboroževanje s konfisciranim orožjem. Pomemben cilj vodstva je bilo tudi uničenje enot Milizia Volontaria Anticomunista in četniških kolaboracionističnih skupin. Kmalu se je pokazalo, da se bodo morale partizanske sile spopasti tudi z nemško vojsko, ki je začela zasedati Italijo. Poskus, ki ga je Vrhovni štab Narodnoosvobodilne vojske predlagal italijanskemu poveljstvu, da bi se dogovorili za skupni boj proti nemški vojski, v Sloveniji ni bil uspešen.

Javna razglasitev italijanske takojšnje kapitulacije 8. septembra 1943 tako ni presenetila ne partizanske vojske ne vodstva narodnoosvobodilnega gibanja. To je nemudoma ukrepalo in odredilo enotam, naj razorožijo italijanske enote, ki so v Ljubljanski pokrajini šteje okoli 50.000 mož. V manj kot tednu dni je partizanska vojska uspela razorožiti polovico italijanskih vojakov in pridobiti velike količine orožja ter vojaške opreme.

Manj pričakovano pa je bil razkroj italijanskih enot in policijskih sil ter njihova delna razorožitev tudi v zahodnem delu Julijske krajine, kjer so se prostovoljci množično zbirali v oboroženih skupinah.

11. in 12. septembra sta Izvršni odbor Osvobodilne fronte slovenskega naroda in Narodnoosvobodilni svet za Primorsko Slovenijo na območju Julijske krajine odredila splošno mobilizacijo moških, starih od 18 do 45 let. Rezultat obeh uspešno izvedenih organizacijskih ukrepov je bila hitra

rast obstoječih partizanskih enot in ustanovitev številnih novih. Enote, ki so v Ljubljanski pokrajini šteje okrog 16.000 mož in v Julijski krajini približno 12.000, je Glavni štab razvrstil v partizanske brigade, oborožene z orožjem, odvzetim italijanskim enotam. Septembra 1943 je bilo v Ljubljanski pokrajini ustanovljenih 12 novih brigad in nova divizija. Na Primorskem, kjer je bila organiziranost sprva šibkejša, je bilo najprej ustanovljenih okrog 30 bataljonov, ki jih je novo vojaško vodstvo v drugi polovici septembra združilo v deset brigad. Zaradi sočasne nemške ofenzive, ki se je 25. septembra 1943 najprej začela v osrednjem delu Primorske in nato nadaljevala v njenem južnem delu, je partizanska vojaška organizacija utrpela izgube in se ponekod razkrojila, kar je močno zmanjšalo število borcev. Kljub temu je vojaška organizacija, ki se je oblikovala v mesecu po italijanski kapitulaciji, ostala vsebinska osnova partizanske vojske v Sloveniji do konca vojne maja 1945.